

УДК 130.2:305:316.346.2-055.1/.2 (477)

О. В. Рубан

викладач-методист суспільних дисциплін коледжу
Сумського національного аграрного університету**ГЕНДЕРНО-РОЛЬОВЕ ПИТАННЯ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ:
СВІТОГЛЯДНИЙ АСПЕКТ**

Говорячи про гендерні ролі та гендерні стереотипи, постає питання: як одночасно відповідати очікуванням оточуючих та зберігати внутрішній комфорт, якщо ти не проходиш відбір по стандартам та сценаріям відносно поведінки, яке суспільство визначає як «жіноче» та «чоловіче». Що робити чоловіку, який проявляє більш фемінні риси, ніж маскулінні та жінці з більш маскулінізованою поведінкою. Які наслідки для особи та суспільства може нести відхід від «традиційності» поведінкових проявів і «традиційності» їх сприйняття.

Мета статті — проаналізувати рольову ситуацію у відносинах статей в сучасному українському суспільстві, а саме — світоглядні тенденції щодо гендерних ролей та змін світоглядних установок у гендерній сфері.

Можна припустити, що від зміни світоглядних установок в гендерно-рольовій сфері залежить зміна повсякденної поведінки людини, що впливає на її життєвий світ та суспільство в цілому — сприяє формуванню демократичного або авторитарного суспільства.

Актуальність теми дослідження пов'язана зі змінами, які охоплюють всі сфери життя сучасного українського суспільства. Вітчизняні дослідники активно використовують гендерний підхід для аналізу статусу жінок в українському суспільстві, приділяючи увагу рольовій проблематиці: в історичній ретроспективі — О. Кісь, С. Павличко, Л. Смоляр; соціально-культурну специфіку сучасної репрезентації української фемінності досліджено у роботах М. Богачевської-Хом'як, С. Жеребкіна, О. Забужко, Н. Зборовської, Н. Лавриненко, Л. Малес, С. Павличко, М. Рубчак, І. Федорової, І. Тарасенко та ін.; статево-рольова диференціація, гендерна соціалізація, та питання гендерно-рольового конфлікту і дисгармоній в освітньому та суспільному контексті представлені роботами Т. Говорун, В. Горностай, Т. Голованова, О. Кікінежди, О. Луценко, В. Кравець, О. Руслової. Досліджуючи політико-правову сферу гендерних реалій сучасної України, має місце гендерно-рольовий аналіз, представлений роботами Т. Мельник, І. Грабовської, Л. Кобелянської, О. Пишуліної, В.Говшовської О. Бандурка тощо. Широко представлені українські дослідження у сфері гендерної лінгвістики та літературознавства, в яких увага приділяється і рольовій проблематиці (В. Агеєва, Л. Ставицька, А. Толстокорова, О. Сизова, О. Вороніна та ін.), що є свідченням актуальності проблеми та необхідності вдосконалення термінологічного апарату гендерної теорії. Соціально-філософське осмислення гендерних аспектів суспільної проблематики шляхом дослідження гендерної системи сучасного українського суспільства здійснене в роботах Ю. Стребкової. На межі XX-XXI століть відбувається формування філософії

статі як окремої галузі філософсько-антропологічного знання. У сучасній українській філософії вона може бути означена, як одна з фундаментальних тенденцій метаантропології (Н. Хамітов). Аналізується феномен жіночої краси, стереотипи її сприйняття, висувається концепт «краса стосунків», що описує ситуацію гендерного партнерства (С. Крилова), проблема статі вивчається крізь призму міфологем європейської культури (Л. Гармаш), аналізуються жіночі образи в мистецтві (І. Зубавіна), досліджуються екзистенційні аспекти чоловічої та жіночої риторики (М. Препотенська), трансформаційні процеси гендерних ролей (І. Головнюова).

Зарубіжні автори розглядали/ють питання гендерно-рольової тематики та окремі аспекти з теми: Є. Азарова, С. Бем, І. Бибер, І. Буличов, В. Геоакаян К. Джеклін, Є. Ільїн, Г. Келлі, І. Клецина, І. Кон, М. Корнер, Е. Маккобі, Р. Мей, Р. Тройден, Г. Хофстед, З. Фройд та інші.

Попередній аналіз світоглядних аспектів проблеми гендерних ролей дає можливість стверджувати, що в сучасному українському суспільстві є як патріархальні, феміністичні світоглядні тенденції, так і паритетні. Патріархальна і феміністична світоглядні тенденції в більшій мірі передбачають поляризацію ролей, наприклад: «чоловікові — чоловіче, а жінці — жіноче». Це спрощена сутність патріархальної позиції, яку прихильники феміністичної позиції піддають гострій критиці. Внаслідок економічних, політичних, культурних, соціальних змін останніх десятиліть і, паралельно, загострення протистояння патріархальних і феміністичних світоглядних тенденцій, створюються умови для популяризації і реалізації паритетних світоглядних ідей.

В одній із статей [6] ми здійснили аналіз проблемного кола питань, які характеризують сучасне українське суспільство в гендерно-рольовій сфері. Увага приділялася поняттям з теми, їх характеристикам та впливу на процес формування й змін світогляду сучасного(ї) українця(ки): маскуліnnий тип особистості, фемінний тип особистості, процес формування гендерної ідентичності, впливу гендерних стереотипів на кризові прояви у гендерно-рольовій сфері і, як результат, гендерно-рольові конфлікти та шляхи їх подолання. Продовжуючи тему, зазначимо, що гендерно-рольові конфлікти посиленні кроссгендерністю (межа патології гендерної ідентичності) [3], сприяють частішим проявам нетрадиційного самосприйняття та поведінковим проявам порушень статевої та гендерної ідентичності в сучасних українських реаліях, а саме — гомосексуалізму, трансвестизму, транссексуалізму.

Одним з найпоширеніших випадків таких порушень вважається гомосексуалізм, тобто зміна спрямованості статевих почуттів на протилежну, зміна об'

екта цих почуттів. Так, Зигмунд Фройд вважав, що гомосексуальність є результатом природженої схильності всіх людей до бісексуальності. За звичайних умов, психосексуальний розвиток іде гетеросексуальним шляхом, проте, інколи, розвиток дитини може зупинитись на „незрілій“ стадії, що, як результат, призведе до гомосексуальності [7]. Психоаналітик І. Бибер прийшов до висновку, що до гомосексуалізму можуть призвести неправильні, «нетрадиційні» владні стосунки між батьками й дітьми. Також, І. Бибер висловив думку про те, що гомосексуальність є наслідком страху перед особами протилежної статі [9]. Представники біхевіористської теорії розглядають процес формування сексуальної орієнтації як вироблення у ранньому віці психологічних умовних рефлексів у наслідок позитивного або негативного заохочення за певну поведінку [4]. Також, біхевіористський підхід дозволяє пояснити той факт, що деякі люди стають гомосексуалами у зрілому віці, наприклад, жінки, які були зґвалтовані [10]. І все ж таки, спеціалісти зауважують, що вирішальну роль у деформацийних процесах формуванні статево-рольової ідентичності дитини основну роль відіграє те, коли родина віддає перевагу системі покарань та дотриманню соціальних заборон [8].

Отже, на відміну від нормативної гетеросексуальної ідентичності, гомосексуальна ідентичність не пропонується особистості в готовому вигляді, а конструюється шляхом проблематизації особливостей сексуальних бажань. Р. Тройден вважає [11], що гомосексуальна ідентичність проходить наступні фази становлення: 1) сенситизація — усвідомлення відмінностей при спробі пройти гендерну соціалізацію гетеросексуальним шляхом, 2) змішаний образ — помилкова бісексуальність, спроба знайти компроміс між нормативною та маргінальною сексуальностями; 3) прийняття своїх уподобань, 4) самоідентифікація та саморозкриття перед оточуючими в якості представника нетрадиційної сексуальної орієнтації.

Іншою формою порушень статевої та гендерної ідентичності є трансвестизм — це прагнення грати роль протилежної статі, що проявляється в перевдяганні, використанні імені та запозиченні інших рольових атрибутів протилежної статі, хоча це не супроводжується повним усвідомленням себе особою протилежної статі. Існують перехідні, не девіантні прояви часткового запозичення статевих та гендерних ролей, які не призводять до значної статево-рольової інверсії. Вони часто бувають наслідками відповідного статевого та гендерного виховання, особливо у випадках, коли, наприклад, батьки хотіли мати хлопчика, а народилася дівчинка, чи навпаки; хлопчик/дівчинка тривалий час спілкувалися у статево протилежному середовищі, професійна специфіка (військовий/ва, вихователь/ка, хірург він/вона) та інше. Трансвестизм має специфіку проявлятися у закритому середовищі, не носить публічний характер, зокрема в Україні.

Найсерйознішою формою порушень статевої та гендерної ідентичності є — транссексуалізм — це усвідомлення себе представником протилежної статі. Навіть якщо в людині немає ніяких біологічних змін, прагнення фізично відповідати статевій Я-концепції виявляється навіть сильнішим за материнський чи батьківський інстинкт [3, с. 189].

Ці та інші випадки порушень у сфері статевих та гендерних ролей неминуче призводять до великої кількості статево- та гендерно-рольових конфліктів. Фактично, кожен з таких проявів можна трактувати як внутрішній статево-рольовий конфлікт — протиріччя між суперечливими компонентами статевих ролей та статево-рольовою ідентичністю та зовнішній гендерно-рольовий конфлікт — протиріччя між гендерно-рольовою поведінкою і соціальними стереотипами та нормами.

Аналізуючи тривалий час ситуацію гендерно-рольового конфлікту та порушень гендерної і статевої ідентичності (кроссгендерність), можемо зробити висновки про існування зв'язку між цими явищами, що сприяє активізації їх негативних проявів як на окрему особистість, так і в цілому посилює девіаційні, агресивні прояви в українському суспільстві. Що приводить нас до потреби формування певних стратегій поведінки, які б сприяли вирішенню чи оптимізації даної ситуації?

Ми проаналізували стратегії поведінки, які застосовуються для вирішення даної конфліктної ситуації і максимально наблизили їх до українських реалій. Пропонуються три типи стратегій [2, с. 304-305; 5, с. 243-256]. Перша відноситься до силових стратегій поведінки, вона спрямована на досягнення власних інтересів, без врахування інтересів партнера. Її можемо описати в термінах конкуренції, домінування; для поведінки характерним є використання жорстких аргументів, ультимативних вимог, емоційний тиск на партнера. Інша стратегія характеризується формами та методами, які сприяють відійти від конфлікту, тобто — ігнорування проблеми, не визнання існування конфлікту, небажання вирішувати проблему, або постійні поступки, здатність зневажити власні інтереси. Третя стратегія — переговори, найбільш ефективний шлях вирішення конфлікту шляхом пошуку рішення, яке б у більшій чи в меншій мірі задовольняло учасників конфлікту.

Якщо співставити змістовні характеристики поведінки в межах гендерних ролей із стратегіями поведінки в межах міжособистісного конфлікту, то можемо констатувати, що гендерні стереотипи традиційної рольової поведінки є деструктивними в ситуації конфліктної взаємодії. Для чоловіків, які реалізують традиційну гендерну роль характерним є застосування першої стратегії, а для жінки — другої. В напрямку роз'яснення та популяризації третьої моделі, потрібно працювати виховним, навчальним закладам, громадським організаціям. В сучасному українському суспільстві можемо спостерігати в дії всі три стратегії в гендерно-рольовій сфері при вирішенні конфлікту, перші дві переважають у патріархальному середовищі, третя у середовищі, де домінує паритетний світогляд і формуються гендерно-паритетні рольові стосунки.

Часто конкуренції, домінування; використання жорстких аргументів, ультимативних вимог, емоційний тиск на партнера дають тимчасовий позитивний результат, в цілому посилюють та поглиблюють кризово-конфліктну ситуацію. Відхід від конфлікту, тобто — ігнорування проблеми, не визнання існування конфлікту, небажання вирішувати проблему, або постійні поступки, здатність зневажити власні інтереси, віддаючи пріоритет інтересам партнера, теж

тільки посилюють кризову-конфліктну ситуацію, даючи, іноді, як і в першому випадку, тимчасовий позитивний результат. Ці дві стратегії мають тимчасову терапевтичну дію, а в цілому носять руйнівний характер, як особистісний для окремого учасника так і в цілому для суспільства.

Саме переговори, пошук і пояснення причин, їх сприйняття і, бажано, прийняття є найбільш ефективний шлях вирішення конфлікту. Шляхом пошуку рішення, яке б у більшій чи в меншій мірі задовольняло учасників конфлікту, можемо зменшити, якщо не зняти, як особистісну так і суспільну напругу.

Потрібно відмітити, що третя стратегія знаходить своє застосування і у патріархальному середовищі. Частіше несвідомо, але використання жорстких аргументів, ультимативних вимог, емоційний тиск, ігнорування проблеми, не визнання існування конфлікту, постійні поступки, здатність зневажити власні інтереси замінюються на спроби розуміння та пошуку компромісу, не застосування сили, як основного аргументу. Потрібно продовжувати роботу щодо навчання та роз'яснення по існуючим стратегіям поведінки, їх суті і наслідків. Успішне подолання гендерно-рольового конфлікту та кроссгендерності є життєво значущим завданням для людини і суспільства, а результатом їх розуміння та вирішення часто стає поява нових особистісних якостей, що створюють і нові умови суспільного життя.

Зміни останнього часу додають впевненості, що в сучасному українському суспільстві відбуваються процеси, які сприяють зміні світоглядних установок в напрямку паритетності. Ці зміни носять стихійний характер та потребують системного аналізу. Існуючі стереотипи образів чоловіка ті жінки діють, як збільшувальне скло, — відмінності між чоловіками та жінками підкреслюються в набагато більшому ступені, ніж вони є в дійсності. Під впливом гендерних стереотипів гальмується розвиток тих якостей особистості, що не відповідають цим стереотипам, а отже, чоловіків змушують бути маскулініними, а жінок — фемінними навіть тоді, коли це не відповідає їх прагненням і бажанням.

Як і раніше, але на сучасному етапі в більшій мірі, люди минають існуючу межу, яка поділяє очікувані гендерні ролі чоловіків та жінок. Дехто відчуває певний дискомфорт від традиційної чоловічої та жіночої ідентифікації, зв'язку з цим, проявляють певний рівень нонконформізму по відношенню до них. Ми вже говорили про порушення гендерної ідентичності, які можуть проявлятися в різній мірі, іноді психологія розглядає як патологічний стан. Майже кожна особистість має певні елементи, які не зовсім вкладаються в рольові стереотипи, які традиційно приписують певній статі, деякі люди витрачають багато часу та сил на своє прагнення до кроссгендерності і трансгендерності, яка більш співпадає з їхньою сутністю, ніж традиційні гендерні ролі. Ступень кроссгендерності [3, с. 577-580] і трансгендерності [1, с. 25-27] може змінюватися від випадкових дій до тривалої поведінки традиційно характерної для представників протилежної статі.

Внаслідок замовчування, віднесення до проблем меншої вартості — значущості, гендерні конфлікти та стани кроссгендерності і трансгендерності мають реальність чисельно зростати, сприйматися як нор-

ма, ставати одним із привидів для дестабілізації в сучасному українському суспільстві, ставати основою для різних форм девіацій.

Наші реалії переповнені протиріччями, поряд з патріархальними світоглядними орієнтирами в гендерно-рольовій сфері існують паритетні погляди, які реалізуються в українських реаліях. У всі часи, а особливо у XXI столітті, риси «маскуліності» та «фемінності» відійшли від «точних», патріархальних характеристик статі, іноді, тільки мовні закінчення наголошують на статі, процесу «відходу», навіть у мовній сфері, в останні роки, сприяє активне використання фемінітивів.

Отже, в останні десятиріччя ситуація радикально змінилася. Статевий розподіл праці втратив колишню жорстокість, кількість виключно чоловічих і виключно жіночих занять і професій різко змінилася (професій — офіційно на державному рівні), а взаємостосунки чоловіків і жінок на виробництві та сім'ї переорієнтовуються на рівноправний лад, хоч стереотипні «кліше», на кшталт «чоловіче» — «жіноче» залишається і переважає на буденному рівні. Але і тут маємо суттєві зміни, ми вже зазначали, що все частіше «слово розходить з ділом», люди відходять від традиційних патріархальних «кліше» у гендерно-рольовій сфері і діють згідно особистісних можливостей і потреб.

З часом багато ролей і занять взагалі не розділяються на «чоловічі» та «жіночі». Спільне навчання та трудова діяльність чоловіків і жінок, на думку дослідників (І. Кон, Є. Ільїн) певною мірою нівелюють також традиційні — патріархальні відмінності в їхніх нормах поведінки, зокрема, що жінки, зайняті переважно чоловічими професіями, виявляють і більш маскуліний тип — стиль мислення та риси характеру. Залишається відкритим питання: рід занять обирається відповідно до індивідуальних властивостей чи останні формуються під впливом діяльності. Зараз констатуємо, що українські реалії такі, що, звичайно, відбувається і те і інше, але в якій пропорції? Відповідь на поставлене питання є сферою соціально-психологічних досліджень. Ми ж зазначаємо факт змін в напрямку толерантного сприйняття процесів паритетзації у рольовій сфері та масштабний характер цих процесів, саме цим можемо пояснити «різкі напади» та «гостру критику» на захист «традицій» щодо «годувальника» і «берегині», питання продовження людського роду, «божого кари», «гріховності»... Не всі жінки втративши «годувальника» будуть сидіти дома з дітьми і «підтримувати вогнище» можливі різні варіанти: пошук нового «годувальника», пошук роботи і виконання ролі не тільки «берегині», а і «годувальниці»...; так і чоловіки, втративши роботу можуть шукати і знайти іншу, можуть виконувати роль «берегині» короткий чи тривалий час... Чоловіки у відпустці по догляду за дитиною вже не новиною для українського суспільства (за даними Міністерства соціальної політики України на 2013 рік 2 % чоловіків знаходилися у відпустці по догляду за дитиною). Хтось з чоловіків, жінок, інших представників сімей гордо констатує цей факт, хтось не бажає оприлюднення, а виконує свою роботу. Чоловіки навіть об'єднуються для реалізації своїх прав у сферах, які традиційно вважалися, і для певної частини населення вважаються, «жіночими». Укра-

їнське суспільство ще має достатньо парадоксів — «чоловік-кухар», але «кухня — жіноче місце» — «професійне» і «сімейне» вже менш дивує, а пояснення, аргументи більш доступні для сприйняття, чи «лікар-хірург», «лікарка-хірург», чи ортопед-він/вона, керівник чи керівниця...

Потрібно продовжувати дослідження щодо вивчення реалій сучасного українського буття і працювати над створеннями таких умов життя, які б дозволяли людині реалізовувати свої особистісні якості. а головне — робити самостійний вибір без страху і тиску як внутрішнього, так і зовні.

Література

1. Тендер для медій : підруч. із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Т. Ярманої. — Вид. 3-тє, випр. та допов. — Київ : Критика, 2017. — 224 с.
2. Тендерная психология / ред. И. С. Клециной. — 2-е изд. — Санкт-Петербург : Питер, 2009. — 496 с.
3. Келли Т. Основы современной сексологии / Т. Келли. — Санкт-Петербург : Питер, 2000. — 896 с.
4. Кон И. С. Лики и маски однополрой любви. Лунный свет на заре / И. С. Кон. — Москва : АСТ, 2003. — 574 с.
5. Психология : учебник / ред. А. А. Крылова. — Москва : Проспект, 1998. — 584 с.
6. Рубан О. В. Світоглядні тенденції щодо гендерних ролей у сучасній Україні // Nauki Społeczno-Humanistyczne. Polsko-ukrainiskie czasopismo naukowe. — 2018. — № 03 (19). — URL: https://sp-sciences.io.ua/s2634963/ruban_olha_2018_worldview_trends_about_gender_roles_in_contemporary_ukraine_social_and_human_sciences_polish-ukrainian_scientific_journal_03_19.
7. Фрейд З. Три очерка по теории сексуальности / З. Фрейд. — Санкт-Петербург : Питер, 2004. — 400 с. — (Психология бессознательного : сб. произведений).
8. Bell A. P. Homosexualities: A Study of Diversity Among Men and Women / A. P. Bell, M. S. Weinberg. — New York : Simon & Schuster, 1978. — 308 p.
9. Homosexuality: A Psychoanalytic Study / I. Bieber et al. — New York : Basic Books, 1962. — 358 p.
10. Remafedi G. Adolescent homosexuality: Psychological and medical implications // Paediatrics. — 1987. — N 79. — P. 331-337.
11. Troiden R. R. The formation of homosexual identities // Journal of Homosexuality. — 1989. — Vol. 17, Issue 1-2. — P. 43-73.

Анотація

Рубан О. В. Гендерно-рольове питання у сучасному українському суспільстві: світоглядний аспект. — Стаття.

В статті проаналізовані світоглядні тенденції щодо гендерних ролей та проблема змін світоглядних установок у гендерній сфері в сучасному українському суспільстві. Розглянуте питання порушень статевої та гендерної ідентичності та можливих наслідків порушень, як для окремої особистості, так і суспільства в цілому. Запропоновані стратегії поведінки в ситуації гендерно-рольового конфлікту і кроссгендерності (межа патології гендерної ідентичності).

Ключові слова: паритетний світогляд, кроссгендерність, гомосексуалізм, трансвестизм, транссексуалізм, стратегії поведінки.

Аннотация

Рубан О. В. Гендерно-ролевой вопрос в современном украинском обществе: мировоззренческий аспект. — Статья.

В статье проанализированы мировоззренческие тенденции относительно гендерных ролей и проблема изменений мировоззренческих установок в гендерной сфере в современном украинском обществе. Рассмотрен вопрос нарушения гендерной и половой идентичности и возможные последствия нарушений, как для отдельной личности так и в целом для общества. Предложены стратегии поведения в ситуации гендерно-ролевого конфликта и кроссгендерности (граница патологии гендерной идентичности).

Ключевые слова: паритетное мировоззрение, кроссгендерность, гомосексуализм, трансвестизм, транссексуализм, стратегии поведения.

Summary

Ruban O. V. Gender-roles issue in modern Ukrainian society: ideological aspect. — Article.

The article analyzes ideological tendencies in relation to gender roles and the problem of ideological settings changes in gender sphere of the modern Ukrainian society. The issue of gender and gender identity violations and the possible consequences of it for both the individual person and society as a whole are considered. The behavior strategies in the situation of gender-role conflict and cross-gender are proposed (the limit of the pathology of gender identity).

Keywords: parity worldview, cross-gender, homosexuality, transvestism, transsexualism, behavioral strategies.